

Η Μηχανή του Εγκλήματος

Η Μηχανή του Σφάλματος: Ιστορία μιας ανάγνωσης
Mario Lavagetto
Εκδόσεις Π. Τραυλός 1998, σ. 246.

Υπάρχει μια καλολαδωμένη, καλά φροντισμένη μηχανή, το λογοτεχνικό κείμενο. Η μηχανή αυτή είναι –κατά την φρουδική άποψη– μια *μηχανή εγκλήματος*: η σημασία της μάλιστα δεν έγκειται τόσο στην εκτέλεση μιας πράξης όσο στην προσπάθεια να συγκαλυφθούν τα ίχνη της. Ό,τι κι αν *μηχανεύεται* ο δημιουργός για να απομπλέξει το κείμενο από την προσωπική του ζωή, όσο κι αν φροντίζει την τελειότητα της “μηχανής”, η μηχανή περιέχει στην εντελέχειά της το *στίγμα του σφάλματος*: σε κομβικά (ή και σε δευτερεύοντα) σημεία, νικά τη βούληση (και ακόμα τη λογική) του κατασκευαστή της. Είναι λοιπόν η μηχανή του κειμένου σε τελική ανάλυση μια *μηχανή του σφάλματος*.

Ιδού σε γενικές γραμμές η ερευνητική / κριτική θεωρία που εξετάζει το ανά χείρας βιβλίο. Αλλά το βιβλίο υπερβαίνει με εκπληκτική μαεστρία τη στενότητα της θεωρίας και εκτείνεται στην ευρυχωρία της ίδιας της δημιουργικής πράξης: μετατρέπεται το ίδιο σε μυθοπλασία που δοκιμάζει την αντοχή της μηχανής του σφάλματος. Η *Grande Bretèche*, ένα αφήγημα του Μπαλζάκ, αποτελεί το σώμα του εγκλήματος στο οποίο η θεωρία και η πράξη της μυθοπλασίας δοκιμάζεται όπως σε ανατομική τράπεζα. Ο Λαβατζέτο καθώς μας διαβάζει την *Grande Bretèche*, επινοεί έναν “αναγνώστη” που κάνει το ίδιο, προκειμένου να διευκολύνει απορίες αλλά και να αντιμετωπίσει το τυχαίο και το πιθανό. Επινοεί δηλαδή μια κριτική persona που με τη σειρά της αναζητά τις διαφορετικές personae του Μπαλζάκ που έχουν διεισδύσει στην *Grande Bretèche*. Στο τέλος αυτού του αστυνομικού αφηγήματος συμβαίνει το καταπληκτικό: οι ήρωες / personae του Μπαλζάκ αναμειγνύονται με τους ήρωες / αναγνώστες του Λαβατζέτο (στην πορεία επινοεί κι άλλους τρεις...) αλλάζοντας ρόλους μεταξύ τους αλλά και με τον ίδιο τον Λαβατζέτο που περιγράφει κάθε του επιστημονικό βήμα σε αμιγές Μπαλζακικό ιδίωμα! Ανάμεσα στο “απονήρευτο” *Grande Bretèche* της αρχής του βιβλίου και στο ερμηνευτικά φορτισμένο του τέλους, η λογοτεχνική ευρυχωρία περιλαμβάνει τα πάντα. Το πιο ενδιαφέρον όμως είναι ότι η ευρύχωρη *Grande Bretèche* του τέλους με τον φιλέρευνο “αναγνώστη”, τον Λαβατζέτο, τους ήρωες της *Bretèche* κλπ., μοιάζει να σκηνοθετήθηκε από τον αιώνιο (γιορτάζουμε φέτος τα 200 χρόνια από τη γέννησή του...) Μπαλζάκ. Ο λόγος είναι απλός: η *Grande Bretèche* είναι ένα φοβερά φονικό εργαλείο, δημιουργήθηκε στην κυριολεξία για να σκοτώνει! Το πως και το γιατί

το αφήνουμε στον αναγνώστη του βιβλίου να το ανακαλύψει μόνος του στο (απολαυστικότατο) τέλος...

Αλλά ποιά είναι η υπόθεση της *Grande Bretèche*; Ένας απατημένος σύζυγος εκδικείται σκληρά την συμβία του: κτίζει σε κρύπτη του μπουντουάρ τον εραστή της καθιστώντας την ταυτογχρόνως ανίκανη να αντιδράσει για τη σωτηρία του. Η δύναμη του αφηγήματος (που στο μεγαλύτερο μέρος του ο Λαβατζέτο το αναπαράγει ακέραιο χάριν των αναγνωστών του) απορρέει όχι μόνον από τις γνωστές Μπαλζακικές τεχνικές της “αριθμητικής έκκληξης” (έκκληξης που προκαλείται από γεγονότα συσσωρευμένα με σχεδόν αριθμητική ευλάβεια) αλλά και από την φροντισμένη μυστηριώδη ατμόσφαιρα που προσεγγίζει –κατά γενική διαπίστωση– εκείνη του “μαύρου” διηγήματος.

Ο Μπαλζάκ ασχολήθηκε ιδιαίτερος με το αφήγημά του. Το δούλεψε επανειλημμένως, άλλαξε πολλές φορές πρόσωπα και πράγματα. Για να υιοθετήσουμε τη φροϋδική φρασεολογία έκανε πολλαπλές μεταθέσεις. Από την πρώτη του έκδοση στα 1832 έως την τελική στα 1845, μεσολάβησαν έξι μετατοπίσεις (σε αντίστοιχες εκδόσεις) στο εσωτερικό της *Ανθρώπινης Κωμωδίας* (πχ. από τις *Σκηνές της Επαρχιακής ζωής* στις *Σκηνές της Ιδιωτικής Ζωής*) καθώς και πολυάριθμες μεταθέσεις που αφορούν τη δομή του, τα τοπωνύμια, τα ονόματα, τους ήρωες, το αφηγηματικό ύφος, τη γλώσσα.

Μετάθεση ίσον απόκρυψη. Τι προσπαθεί να αποκρύψει ο Μπαλζάκ όταν π.χ. αλλάζει την ιδιότητα του αφηγητή της ιστορίας του; ή όταν την εντάσσει σε διαφορετικά συμφραζόμενα και από έναν επαρχιακό πύργο την μεταφέρει σε ένα αστικό σαλόνι; Στην πρώτη της εκδοχή (1832) η *Grande Bretèche* εμφανίζεται σαν μια συμβουλή, που ο αφηγητής, ο Ντε Βιλλέν απευθύνει στην κυρία ντ’ Εστέρ. Στην εκδοχή του 1837 η αφήγηση λειτουργεί σαν ανιχνευτική μηχανή ψεύδους: δοκιμάζεται η αξιοπιστία μιας συζύγου. Τέλος στα 1845 (στην έκτη και τελική εκδοχή) ο τόνος πέφτει στην αφηγηματική δεξιότητα του αφηγητή/ήρωα. Ο συγγραφέας δηλαδή προοδευτικά μετατοπίζει τις προθέσεις του· πώς αλήθεια ήθελε να διαβαστεί η ιστορία του; σαν μια αφήγηση απιστίας; σαν παγίδα για νεαρές συζύγους; σαν απλή επίδειξη αφηγηματικής δεινότητας; Ή μήπως σαν κάτι άλλο που ποτέ δεν θα μάθουμε;

Κάθε έγκλημα περιέχει το σφάλμα του. Το μοιραίο σφάλμα στην *Grande Bretèche* είναι ένα lapsus που διαπιστώνουμε κατά την μετατόπισή της σε μια ευρύτερη αφήγηση (στο *fin de Autre étude de femme*): ένα κανονικά τρίτο πρόσωπο, ένα αυτός (ο αφηγητής/ήρωας) παραμένει –αντίθετα προς την αφηγηματική δεοντολογία του ρεαλισμού– *εγώ!* Η *Grande Bretèche* είναι *εγώ* βροντοφωνεί αυτό το σφάλμα. Η φωνή

του Μπαλζάκ έτσι σκεπάζει τη φωνή του αφηγητή που ο ίδιος επινόησε· αυτό το ολίσθημα δίνει τώρα νόημα και στις άλλες μεταθέσεις: η *Grand Bretèche* εμπεριέχει μια σύγκρουση ανάμεσα σε δύο τάσεις. Η μία τείνει να αποκαλύπτει, η άλλη να αποκρύπτει τα δακτυλικά αποτυπώματα του συγγραφέα.

Μία από τις πλέον ανόητες ερωτήσεις που τίθεται συνήθως σε έναν συγγραφέα είναι εκείνη που επιμένει στο κατά πόσον το έργο του είναι “αυτοβιογραφικό”, λιγότερο ή περισσότερο πιστή αντανάκλαση της ζωής του. Ανόητη ερώτηση εφόσον (όπως αποδεικνύει θαυμάσια ο Λαβατζέτο) δεν υπάρχει λογοτεχνικό έργο που να μην αντανακλά σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό τον συγγραφέα του. Μόνο που τα πράγματα είναι εξαιρετικά πολύπλοκα από εδώ και πέρα. Ανάμεσα στη διαπίστωση των βιογραφικών αναφορών και στη μεταστοιχείωσή τους στο λογοτεχνικό έργο, παρεμβάλλεται μια ολόκληρη κοσμογονία αποκρύψεων και αποκαλύψεων. Ο συγγραφέας αγωνίζεται μονίμως να διαπράξει το *τέλειο έγκλημα*, να απαλλάξει το κείμενο από το στίγμα του σφάλματος, να το *οχυρώσει* πολλαπλώς (*bretèche* σημαίνει οχυρό με πασάλους, *φράχτης*, κάτι που περιέργως δεν επισημαίνει ο Λαβατζέτο)* απέναντι στο *στίγμα* των αυτοβιογραφικών αναφορών. Συχνά μάλιστα προσφέρει στον αναγνώστη κάποια “κλειδιά” ψευδοαυτοβιογραφικής ομολογίας (η περίπτωση της *Bretèche* –δες τα σχόλια με τα οποία ο Μπαλζάκ συνόδευε την εκάστοτε δημοσίευσή της) προκειμένου να μετατοπίσει την προσοχή του από το “οχυρό”. Βεβαίως ποτέ δεν καταφέρνει το *τέλειο έγκλημα*. Αυτό δεν μπορεί να το διαπράξει ούτε η μπαλζακική μηχανή –από τις τελειότερες του είδους.

Στο σημείο αυτό ο Λαβατζέτο συνιστά ψυχραιμία: με τα πρώτα κιόλας εμφανή “κλειδιά” (αυτά που ο συγγραφέας αφήνει επίτηδες κάτω από το χαλάκι της εισόδου) πολλοί κριτικοί σπεύδουν αφελώς να “καταδώσουν” τον “αυτοβιογραφούμενο”. Ωστόσο η κριτική δεν αρκεί να εντοπίζει το *alter ego* του συγγραφέα στα θέματα ή στους ήρωές του –για τον απλό λόγο ότι ο συγγραφέας συχνά στήνει παγίδες με αυτά τα εμφανή κλειδιά. Ο Λαβατζέτο αποδεικνύει μεγαλοπρεπώς ότι το *alter ego* δεν συρρικνώνεται στα αυτοβιογραφικά ντοκουμέντα και στις διακειμενικές πηγές, αλλά αντιθέτως εκτείνεται σε ένα *πέλαγος δημιουργικής ζωής*: αυτό που διέπλευσε ο συγγραφέας, παιδευών και παιδευόμενος έως ότου καταγράψει την τελική λογοτεχνική εκδοχή των συνειδητών (και ασυνειδητών) προθέσεών του. Όταν στο τέλος με εκπληκτικά στοιχεία (κειμενικά και εξωκειμενικά) ο Λαβατζέτο αποκαλύπτει την μυθιστορηματική σχέση Μπαλζάκ/αδελφής του και μητέρας/νόθου αδελφού, ως κεντρικό ερμηνευτικό κλειδί του πυκνού παλιμψήστου της *Grande Bretèche*, ο αναγνώστης επιβεβαιώνει για άλλη μια φορά ότι ανάμεσα στη ζωή και τη συγγραφή μπορούν να συμβούν τα πάντα. Το *alter ego* ενός συγγραφέα είναι σε τελευταία

ανάλυση ολόκληρη η εποχή του –με όλο το ειδικό βάρος που αυτή η έννοια καταλαμβάνει στη λογοτεχνική συγγραφή. Επομένως η “κατάδοση” του “αυτοβιογραφούμενου” συγγραφέα, ως κύρια ερμηνευτική προσέγγιση, πέραν της κοινοτοπίας του πράγματος, αγνοεί τη λογοτεχνικότητα ως θεμελιώδη δημιουργική και άρα ερμηνευτική αρχή.

* Με την ευκαιρία να επισημάνουμε κάποιες μεταφραστικές απροσεξίες στην ελληνική έκδοση, τόσο στην ορολογία όσο και στην ελληνική βιβλιογραφία Μπαλζάκ –με κραυγαλέο παράδειγμα τον περίφημο *Σαρραζίνο* που αποδίδεται ως: *Η Σαρακηνή* (!).